

„ÚTIKÖNYV” AZ ÓKORI RÓMÁRÓL

*Gondolatok Philip Matyszak: Antik Róma napi öt denariusból című könyve magyar nyelvű kiadásának margójára**

Egyedülálló és roppant szellemes a londoni székhelyű, 1949-ben életre hívott Thames & Hudson Kiadó ötlete, amely szerint a „Traveling on 5 Series” keretében olyan „útikönyveket” jelentet meg, amelyek egy történelmi kor egy-egy jelentős városát, városállamát mutatják be. Ez a törekvés egybevág a kiadó küldetésnyilatkozatával is, amely szerint elsődleges céljuk egy „falak nélküli múzeum” megteremtése, amely a széles tömegek számára igyekszik bemutatni a világot. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kiadó fő profilja a művészetek körébe esik.¹ Első tekintetre a kiadó fentebb nevezett sorozatának elgondolása aligha lenne elmés elképzelésnek nevezhető, ami viszont ténylegesen azzá teszi, az éppen az a tény, hogy mindeme leírásokat egy útikönyv formájában kapjuk meg. Jelen esetben ez annyit tesz, hogy amit az olvasó a kezében tart, az nem más, mint egy tényleges útikönyv – a Kr. u. III. század elejéről. Éppen ennek szól a fentebb használt idézőjel; talán ezzel lehet kifejezni azt az anakronizmust, amely egyfelől az útikönyv mint műfaj, másfelől pedig az utazás mint kikapcsolódás és az ókori Róma mint úti cél között feszül. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem lehetséges bemutatni a Krisztus utáni kétszázas évek Rómáját egy útikönyvben, vagy erre legalábbis valamilyen „second hand” formában nyílik lehetőség. Éppen ebből adódóan érthető az ’ötletes’, ’szellemes’ és ’elmés’ jelzők, már ami az alapul szolgáló elgondolást illeti. A kivitelezés vonatkozásában azonban ezek a jelzők már nem minden esetben sorolhatók fel. Nem lehet ugyanakkor azt mondani, hogy a könyv kivitelezésével ténylegesen baj lenne: igényes borító és belső kidolgozás – és mégis, valami hiba van a kréta körül. Már ezen a ponton érdemes és szükséges is azt leszögezni, hogy tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy ez nem egy tudományos igényű íródott monográfia, hanem egy ismeretterjesztő munka, amelynek elsődleges célja a szórakoztatás. Ezen túlmenően persze nem elhanyagolható szempont, hogy ismereteket is közöl az említett korszak Rómájáról, a római életéről, és éppen ez az a pont, ahol a kréta körüli hiba tetten érhető. Véleményünk szerint ugyanis a súlypontok megválasztása olyan formában történt, amely az összképet erősen sarkossá teszi – talán nem feltétlenül szükséges módon. Ez a megfogalmazás elsőre kissé rejtélyesnek tűnhet; konkrét kifejtésére alább kerül sor.

A könyvvel kapcsolatos problémák mindebből adódóan nem csak a magyar kiadásra, hanem az alapul szolgáló eredeti változatra is igazak – tegyük hozzá már most: a magyar kiadás nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az olvasóban valamiféle kellemetlen szájíz alakul ki a művel kapcsolatosan. Az eredeti könyvnek léteznek olyan kiadásai, amelyek már a külső megjelenésükkel is mintegy jelzik az olvasó számára, hogy

* PHILIP MATYSZAK: *Antik Róma napi öt denariusból* (Ancient Rome on Five Denarii a Day). Fordította: Lautner-Deák Krisztina. Budapest: Scolar Kiadó, 2008, 144.

¹ Ld. <http://www.thamesandhudson.com/aboutus.html>

milyen jellegű művet tart a kezében. Ezen a ponton pedig az „Antik Róma napi öt denariusból” valójában némiképp megtéveszti a gyanútlan olvasót. A kulcsin alapján ugyanis azt gondolhatná bárki, hogy egy komoly, értékes munkáról van szó, az igazság azonban az, hogy egy, az ismeretterjesztő mű és a ponyva között elhelyezkedő írással van dolgunk. Ez persze korántsem jelent problémát: az alapötlet kiváló, és mindent egybevetve dicsérendő a szerző abbéli törekvése is, hogy lényegében modern eszközökkel igyekszik közel hozni az átlagolvasó számára az ókori Róma világát. Összességében tehát az ötlet az, ami elsősorban nagyon üdvözlendő, azonban véleményünk szerint a kivitelezés tekintetében más út, vagy akár utak is kínálkoztak volna.

Ami a munka útikönyv jellegét illeti, alapvetően már attól sem vagyunk túlzottan meghatódva. Meglátásunk szerint egy útikönyvnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy az utazásból maradandó élményt kreáljon, méghozzá azáltal, hogy olyan (akár praktikus, akár történeti, akár kulturális) érdekességekre, apróságokra hívja fel az utazó figyelmét, esetleg olyan összefüggéseket tárjon fel, amelyeket az egyszerű utazó nem, vagy nem feltétlenül fedezett volna fel segédkez nélkül. Egy pozitív példát említve, a Panoráma kiadó által 1966-ban megjelentetett „Itália” című kötet önmagában alkalmas Olaszország átfogó és részletes bemutatására: egyszerre ismerhető meg belőle az ország földrajza, nevezetességei és nem utolsósorban a sorokon átszűrődik az itáliai kultúra is, és az olvasó az egyes sorok olvasásával szívja azt magába, valamint a könyv különleges értéke, hogy az olasz embereket is igyekszik közelebb hozni az olvasóhoz.² Ez persze a szerzőt dicséri, hiszen egyértelmű, hogy a szövegből Itália részletekbe menő ismerete és az itáliai kultúra megértése és szeretete sugárzik, az olvasó pedig ilyen találás után már-már türelmetlenül várja, hogy a valóságban is láthassa a lapokon is megelevenedő látnivalókat. Ehhez képest a jelen „útikönyv” összességében csupán *pro forma* jogosult ennek a titulushoz a viselésére. A könyv első két fejezete (Utazás, Róma környezete), valamint a „Letelepedés” címet viselő harmadik fejezet első három alfejezete ténylegesen útikönyv jellegű, inentől kezdődően azonban vészesen sodródunk afelé, amelyet legjobb indulattal is „ókori bulvárnak” lehetne nevezni. A könyv elején még talán volt elég lendület magában az ötletben, ami előre vitte a szerzőt is, viszont egy bizonyos ponton túl érzésünk szerint egyre inkább kezdi elveszíteni útikönyv jellegét. Ehelyütt legyen szabad kiemelni, hogy attól még semmi esetre sem lesz valami útikönyv, hogy az egyes látnivalók száraz adatait felsorolja.³ Ami az előbb említett „bulvárosodást” illeti, azt kell mondani, hogy ez minden kétséget kizáróan a szerző hibája. Kicsit olyan érzésünk van, mintha Philip Matyszak⁴ beült volna egy időgéphez csak azért, hogy az a Forum Romanumon tegye ki őt Kr. u. 200-ban, így adva meg a lehetőséget, hogy a kor minden pletykáját összegyűjtse – bármiféle kriti-

² FAITH TIBOR: *Itália*. Budapest: Panoráma Kiadó, 1966. Ennek a munkának egy korszerűsített, felújított változata van jelenleg előkészületben a kiadónál Faithné Pajzs Andrea tollából.

³ Ilyen tipikusan a Puteoliban található amfiteátrum leírása (10. oldal) vagy Caecilia Metella sírjának bemutatása (28. oldal), vagy akár a Colosseum ismertetése (82–83. oldalak) különösen. Ugyanakkor a számadatok felsorolása némely esetben kifejezetten hasznos – ilyen például a piaccal és vásárlással foglalkozó részben (66–67. oldal) a súlyok és mértékek gyakorlati bemutatása.

⁴ Vö. <http://www.matyszakbooks.com/aboutauthor.htm>

ka nélkül. Nem teljesen értem azokat a – főként persze angol – recenziókat, amelyek az egekig magasztalják Matyszak munkáját, mondván, hogy milyen élő és korhű képet fest a kor Rómájáról, valamint, hogy az olvasó igazán testközelben érezheti az ókori várost.⁵ Igaz ugyan, hogy a szerző elgondolása unikum, azonban véleményünk szerint őrizkedni kell attól, hogy az ötlet egyedisége felett érzett örömünk háttérbe szorítsa azt a képességet, hogy a leírtakat saját helyükön kezeljük. Nyilván minden recenzens örül az ötletnek, de ez éppen ennyi kell, hogy legyen. Érthető azonban, hogy igényesebb munkákhoz szokott szem minduntalan a lap aljára kalandozik, az esetleges lábjegyzeteket keresendő. Persze egy igazi útikönyv által közölt tényeket anélkül is elhiszi az ember, hogy hosszas lábjegyzet-apparátus győzné meg a leírtak helytállóságáról. Félreértés ne essék: nem lenne szükséges hivatkozásokkal is megtölteni ezt az amúgy is túlsúlyos könyvet. Mindössze hasznos lett volna – a szerzőnek is –, ha néhány állítását (ld. pl. a *praetorianusokról* szóló fejezetet) hivatkozásokkal támasztja alá.

Meglehet azonban, hogy a könyvnek a közléseit talán még a jegyzetek megléte esetén is kétkedve fogadnánk, mert már pusztá stílusa – jelesül az ókori Róma meglátogatását úgy állítani be, mintha ez egy modernkori szenzáció lenne, amelyet itt és most el kell adni, de gyorsan, mert jöhet még ennél nagyobb szenzáció, és akkor ez itt marad a nyakunkon – sem teszi alkalmassá arra, hogy higgyünk neki. Ezt a szenzációhajhász stílust véleményünk szerint mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy előbb esik szó a könyvben a lakomákról, a cirkuszi játékokról és a bordélyokról, mint a Palatinus dombról, a szentélyekről, fürdőkről vagy Szent Péter sírjáról. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a mű egyes fejezetei kifejezetten jóra sikerültek. Egy jogász például alappal tarthatna a közrenddel foglalkozó fejezettől, mivel a nem jogászoknak a római jogról való megnyilatkozásai az esetek többségében meglehetősen egysíkúnak nevezhetők. Léteznek persze kivételek szép számmal, és ebben a vonatkozásban a jelen munka is ebbe a körbe sorolható: a maga leegyszerűsítő szemléletével nagyban-egészben jól adja vissza a római jog működését, legalábbis egy szemszögből: a perről és a praetori *iurisdictió*ról kirajzolódó kép összességében jól tükrözi a jog mindennapi működésének érzetét.

Egyébként a korábban már említett jegyzetek hiánya komoly szépséghibája a műnek. Nem kellene lábjegyzetekkel teletűzdelni, mégis jó lenne, ha legalább a könyv végén visszakereshető lenne, hogy egy-egy állítás honnét is származik. Ugyanez áll a primer forrásokra is, amelyeket ugyan felvonultat a szerző, ezek azonban jórészt elvesznek a szövegben – hála a mű szintén szenzációhajhász tipográfiájának. Ne legyünk azonban túlon túl szigorúak. Ha már a primer forrásidézeteknél tartunk, azt kétségtelesen el kell ismerni, hogy ezek túlnyomó többsége valóban színesebbé és emberközelivé teszi a munkát, és az idézetek javarészt találóan megválasztottak. Nekünk mindössze azzal van – egyébként nem kevés – bajunk, hogy ezeknek az idézeteknek

⁵ A teljesség igénye nélkül ugyan, de rá kell mutatni arra is, hogy születtek angol nyelvterületen is olyan recenziók, amelyek pontosan értékének megfelelően kezelik ezt a könyvet. A Spectator könyvklubja például a hagyományos útikönyvek ügyes paródiájának (a smart parody of all the usual travel guides) minősíti a munkát, amellet persze, hogy eredetiségét maga is elismeri. Vö. <http://www.spectator.co.uk/books/183496/how-did-the-colosseum.shtml>.

a szövegben való elhelyezése teljességgel következetlen: van, hogy a főszövegben, a korábban írottakat alátámasztandó szerepelnek a szövegben, máskor valamely fejezet elején kapnak helyet, megint máskor az oldal közepén található szöveglakban. Ez pedig komoly problémákat jelez. A saját bevallása szerint az ókor iránt gyermekkora óta érdeklődő szerző, aki nem melleleg a cambridge-i Madingley Hall berkein belül működő Institute of Continuing Education keretében végez oktatási tevékenységet⁶, nincs tisztában egy nagyon alapvető kérdéssel, és pedig azzal, hogy mi is a források szerepe az ókorral való foglalatalkodásban. Véleményünk szerint ugyanis a primer forrás nem eszköz, nem a szerző bábja, amelynek segítségével kimutathatja, hogy milyen egyedi és nagyszerű elképzelései vannak. A forrás alap és kiindulópont, amelyekből információk nyerhetők. Az egyén feladata pedig a forrásból nyerhető információk szegmentálása és értékelése, a lehetőségekhez képest összevetése más forrásokkal, annak érdekében, hogy az egészből ismeretek legyenek kinyerhetők, amelyeket az adott egyén valamely szervezett rendszerbe vagy legalábbis összefüggő keretbe foglal.

Végezetül külön kell szólni a magyar kiadásról, különösen pedig a magyar fordításról, amely utóbbi kétségtelenül hozzájárult a jelen dolgozat elkészültéhez. A magyar változat a Scholar Kiadó gondozásában jelent meg, a fordító Lautner-Deák Krisztina. Éppen neki köszönhető, hogy a könyv egyes részein az olvasónak szó szerint végig kell küzdenie magát. Az még csak hagyján, hogy a fordító latinul egyáltalán nem tud, azonban legyünk reálisak! Nem szimultán tolmácsolásról van szó, amelynek során a tolmácsnak – ha úgy tetszik – „csípőből kell tüzelnie”. A fordítási tevékenység során jó esetben hosszabb idő állt a fordító rendelkezésére, hogy a szöveget elkészítse, félretegye, ismét elővegye és javítgasson rajta. És lett volna ideje arra is, hogy a fellelhető számtalan kézikönyv, szótár, lexikon, szakkönyv, ismeretterjesztő munka valamelyikéből utána nézzen annak, amiben esetlegesen nem volt biztos. Nem beszélve továbbá arról, hogy segédeszköznek végső soron ott a világháló is. Ehhez képest magyar fordításból a latin nyelv iránti legcsekélyebb érdeklődés sem látszik: a fordító kicsit a *laissez faire* elv égisze alatt oldotta meg a könyv magyarítását. Mit szépítsük: finoman szólva is égbe kiáltó sületlenségek tárháza lett a magyar fordítás, mint amilyen például mansion (mint latin szó!), Néró (sic!) vagy az aedilék (sic!) emlegetése – hogy csak a leginkább kirívó eseteket említsük. Eme hibák már csak azért is különösen bosszantóak, mert jórésztük vonatkozásában az egyébként hiányzó ismeretek az alpműveltség körébe tartoznak. Emellett azt sem tudjuk szó nélkül hagyni, hogy a fordító az angol szöveget sem fordította lelkiismeretesen. Ez pedig, maradjunk annyiban, hogy a jóhiszemű megközelítés, amelynek létjogosultsága ugyanakkor erősen megkérdőjelezhető olyan esetben, amikor a magyar kiadás 66. oldalán az állampolgárok kukorica fejadagjáról esik szó. Ténykérdés, hogy az eredetiben a 'corn' szó szerepel, erről azonban tudható, hogy a brit angolban a magyar 'gabona' szó megfelelőjeként használják. Annak ismerete persze már más lapra tartozik, hogy egyébként a kukorica mikor jelent meg Európában... Ehhez hasonló a Pantheonon foglalkozó fejezetben, a könyv 102. oldalán szereplő utalás az olimpiai (sic!) istenekre, amely annál is inkább ékes példája a fordító figyelmetlenségének, hogy a színes tablók egyi-

⁶ Ld. a 4. sz. jegyzetben hivatkozott önéletrajzot a világhálón.

kén (X. tábló a 110. oldalon) képfeliratánál viszont az „olimpосzi istenek” kifejezés szerepel.⁷ Mindezek mellett több helyen lehet találkozni ügyetlen fordítással, bár lehet, hogy a fordító számára az egyes megoldások nem tűntek ilyennek – *de gustibus non est disputandum*.⁸ Előfordul ugyanakkor értelmetlen mondat is a szövegben, aminek jelentését az olvasó többszöri nekifutásra sem tudja megfejteni.⁹ Mindezeket túlmenően, a szövegben találkozhatunk még egy-két, apróbb szórendi vagy ragozási hibával is. Fontos kiemelni, hogy mindez nem csak a fordító vétke! Ha valaki egy szöveggel dolgozik, óhatatlanul előfordul, hogy bizonyos hibákat nem vesz észre, mert sokadik olvasásra az agya azt látta, vele az adott helyen, aminek normálisan ott kellene lennie. Erre (is) való a kiadó, akinek kellett volna találnia valakit, aki átnézi a szöveget – főként, ha egy olyan kiadóról van szó, amely tankönyvek(!) kiadásával (is) foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy itt nem egy tudományos munkáról van szó, amelyet feltétlenül lektorálni kellett volna – bár véleményünk szerint egyébként egyetlen fordításnak sem árt a „külső behatás”. Az mindenesetre biztos, hogy a kiadónak is kellett volna vennie a fáradságot, hogy a szöveget átnézzék, vagy átnézzék. Így a szövegben található bakik nagyobb része javítható lett volna, nem beszélve arról, hogy talán a latin szöveg magyarításában elkövetett, elképesztő hibák is orvosolhatók lettek volna.

Végezetül érdemes röviden összefoglalni véleményünket a könyvről. Alapvetően üdvözöljük a „*fausse guide*” ötletét, a törekvést, hogy egy mára már letűnt kort mutasson be emberközelebbi léptékel; akként, hogy a mélyebb háttérismeretekkel rendelkező átlagolvasó számára is élvezhető legyen. Dicséretes az ismeretterjesztésre irányuló akarat. Ugyanígy dicsérendő a szép külalak, külön kiemelve a könyvben szereplő illusztrációkat, amelyek közelebb hozzák az ókori Rómát az olvasóhoz. Főként így van ez a már említett színes táblók esetében, amelyeken egy-egy ókori épület rekonstrukciója látható. Ezek a képek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az ókori világ mindennapjai megelevenedhessenek az olvasó szemei előtt. Szintén nagyon hasznosak a könyv végén található mutatók, amelyek feltűntetik az illusztrációk forrásait és a felhasznált primer forrásokat is. Emellett található még a könyv végén egy név- és tárgymutató, amely nagyon hasznos abban az esetben, ha valaki egyetlen konkrét témát, személyt vagy helyet akar megtalálni a könyvben. Úgyisint nagyon hasznosak a műben szereplő térképvázlatok, a súlyok, mértékegységek, pénzek átváltási táblázatai, a leggyakoribb *praenomene* rövidítéseinek listája: ezeken a pontokon mind-mind jól tetten érhető az ismeretterjesztésre irányuló törekvés.

Ehhez kapcsolódik viszont egy negatív megjegyzés is. Határozottan ellenezük ugyanis azt a módot, ahogyan ez a törekvés, meglátásunk szerint, eme munka egyes részeiben kifejezésre jut, és amely egyébként a mű szellemiségét is teljes egészében

⁷ Éppen a Pantheon kapcsán már a szerző részéről is megemlíthető lett volna egyébként, hogy ebben az épületben nyugszik a reneszánsz festő, Raffaello, valamint az egyesült Olaszország első két uralkodója, II. Viktor Emánuel (király 1861–1878), valamint I. Umberto (király 1878–1900). Annál is inkább hiányolható ez a hivatkozás, mivel más helyütt Shakespeare későbbi munkásságára történik utalás (91. oldal).

⁸ Ennek egy eklatáns példája: „A Caelinus: milliomosok üdvözölve” (28. oldal).

⁹ Vö. 46. oldal: „Attól függően, hogy a vendégek hogyan viszonyulnak az olyan ingyencégekhez, mint például a tejen hízalt hatalmas csigák vagy a jól átsütött pávaagyvelő, ez akár még áldásosnak is bizonyulhat.”

áthatja. Ez pedig a szenzációhajhász, mindent elsősorban eladni, és nem megismertetni szándékozó stílus. Ennek eredménye az, hogy a könyvnek mindenki nagyon örül, megjelenik 2007-ben, majd újranyomják 2008-ban, ezt követően pedig annyira feladásbe merül, hogy a számítógépes adatbázisokban is csak hosszas keresés után lehet megtalálni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy rosszallásunk nem elsősorban a mű objektív tartalmára, sokkal inkább a szerzőnek a saját művére vonatkozó szubjektív megközelítésére vonatkozik. Ennek ellenére a könyvnek mi is örülünk: üdítő újdonság, amely azonban – tegyük hozzá: sajnálatos módon – igen könnyen felejthető. Nem így a magyar kiadás, főként annak durva hibái. Eme hibák persze önmagukban is fájóak, jelen esetben azonban azért is okoznak súlyos problémákat, mert az említett hibák egy nyomtatásban megjelent, könyvesboltokban kapható műben olvashatók. Ekként, aki mélyrehatóbb háttérismeretek nélkül elolvassa ezt a könyvet, és „készpénznek” veszi, amit benne leírva talál, az a nem maradéktalanul adekvát stílus mellett durva terminológiai és tárgyi tévedések áldozata lesz, ami komoly baj. Ha a kiadó gondolkodik a könyv ismételt kiadásán, ezt mindenképpen meg kell, hogy előzze a fentiekben csak példaszzerűen említett hibák teljes körű és alapos javítása.

ERDŐDY JÁNOS
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

KAJTÁR ISTVÁN (szerk.):
Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Antológia.

Pécs: Publikon, 2008. ISBN 978-963-87856-2-6

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *Kajtár István* szerkesztői munkájával, igényes antológia jelent meg, amely a karon korábban működött jeles professzorok életrajzeit foglalja össze. A kötet jubileumi kiadvány, a Pozsonyból áttelepült jogi kar működésének 1923-as kezdetétől 85 esztendőit tekint át, benne a kar fiatalabb oktatói, doktorjelöltjei, a maguk által is művelt jogterület nagy elődjeinek életútját, munkásságát dolgozták fel. A jeles elődök szellemi hagyatékának gondozása a kar közmegebecsülését is erősíti, de a felnövekvő új nemzedék szakmai fejlődését is jól szolgálja. Példaként tekintsük át a kötet legismertebb neveit.

Az *alkotmányjog* oktatását 1925-ben a történeti alkotmány kontinuitásához mélyen ragaszkodó *Molnár Kálmán* (1881–1961) kezdte meg, aki a két világháború közötti magyar közjog egyik legkiemelkedőbb alakja volt. 1946-ban a budapesti alkotmányjogi katedrára történő távozása után helyét *Csekey István* (1889–1963) vette át. Csekey Pécsre érkezése előtt hosszú éveken keresztül tanított Észtországban, majd a szegedi jogi kar professzora lett, ahonnan 1940-ben áttelepültek Kolozsvárra. Az 1944/45-ös kényszerű menekülés után már a közjogtudomány elismert művelőjeként érkezett Pécsre, s Molnár Kálmán méltó utódja lett. A pécsi évek azonban nem voltak túl hosszúak, 1952-ben nyugdíjazták. Az alkotmányjog oktatását átmenetileg